

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Сумська філія
Кафедра соціально-економічних дисциплін**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Страхування»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право (право)

за темою – **«СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ Й РОЛЬ СТРАХУВАННЯ»**

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 2

Розробник:

Доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
кандидат економічних наук Петровська С.А.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
кандидат економічних наук, Парфентій Л.А.
2. Старший викладач кафедри економіки, підприємництва та бізнес-
адміністрування ННІ бізнесу, економіки та менеджменту Сумського державного
університету, кандидат економічних наук, доцент Дерев'янка Ю.М.

План лекції

1. Виникнення та етапи розвитку страхування.
2. Зміст понять «страхування» та «страхове право».
3. Принципи страхування.
4. Функції страхування.

Рекомендована література

Нормативна література

1. Про страхування : Закон України від 07.03.96 р. № 86/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр/>.
2. Про страхування : Закон України від 18.11.2021 р. № 1909-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-ІV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010р. № 2755-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-ІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
6. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України від 01.07.2004 р. № 1961-ІV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1961-15>.
7. Про затвердження Положення про обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті: Постанова КМУ від 14.08.1996 р. № 959. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-96-%D0%BF>.
8. Про затвердження Порядку та правил обов'язкового страхування відповідальності власників собак за шкоду, що може бути заподіяною третім особам : Постанова КМУ від 09.09.2002 р. № 944. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/944-2002-%D0%BF>.
9. Про затвердження Порядку та правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності громадян України, що мають у власності чи іншому законному володінні зброю, за шкоду, яка може бути заподіяною третій особі або її майну внаслідок володіння, зберігання чи використання цієї зброї : Постанова КМУ від 29.03.2002 р. № 402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-2002-%D0%BF#Text>.
10. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 02.09.2012 р. № 4391-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text>.
11. Про затвердження порядку та правил проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від

хвороб, стихійних лих та нещасних випадків : Постанова КМУ від 23.04.2003 р. № 590. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2003-%D0%BF#Text>.

12. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.

13. Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 року № 1576-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>.

Основна

1. Сосновська О.О. Страхування: навчальний посібник. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2021. 328 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/39294/1/O_Sosnovska_NP_Strahovanie_2021_FITU.pdf.

2. Організаційно-правове забезпечення страхової діяльності в Україні: навч.-метод. посібник [Електронний ресурс] / [Є.О. Харитонов, О.І. Сафончик, О.С. Адамова та ін.]. Одеса : Фенікс, 2020. 121 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12593/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

3. Журавка О.С., Бухтіарова А.Г., Пахненко О.М. Страхування: навчальний посібник. Суми: Сумський державний університет, 2020. 350 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/76863/1/Zhuravka_strakhuvannia.pdf;jsessionid=1FBB7510CDB1A0132B055A5271B7E0A4

4. Говорушко Т.А., Стецюк В.М. Страхування: навч. посіб.: Львів: «Магнолія 2006», 2014. 328 с. URL: <http://posek.km.ua/biblioteka/%D0%A1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%93%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%BE%20%D0%A2.%D0%90..pdf>.

5. Сокиринська І.Г., Журавльова Т.О., Аберніхіна І.Г. Страховий менеджмент: навчальний посібник. Дніпропетровськ: Пороги, 2016. 300 с. URL: http://195.24.133.161/file/sokirinska_strahoviy_menedzhment.pdf.

6. Горбач Л.М., Кадебська Е.В. Страхування: підручник. К.: Кондор-Видавництво, 2016. 544 с.

7. Пацурія Н.Б., Войцеховська І.М., Головачова А.С. Правове регулювання у сфері страхування та перестрахування: проблеми теорії і практики : монографія, К. : Видавництво Ліра-К, 2017. 256 с. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/22963/1/N_Patsuriia_I_Voitsekhovska_N_Golovachova_FPMV.pdf.

8. Правове регулювання страхової діяльності : навч. посіб. / О. П. Гетманець, О. М. Шуміло, Т. В. Колеснік та ін. ; за ред. О. П. Гетманець, О. М. Шуміла. 2-ге вид., із змінами. Х. : Право, 2014. 400 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/284>.

Додаткова

9. Аберніхіна І.Г., Сокиринська І.Г. Фінанси страхових організацій : навчальний посібник. Дніпро: Пороги, 2019. 198 с. URL: https://nmetau.edu.ua/file/finans_i_strahovih_organizatsiy_navchalniy_posibnik_dlya_sayta.pdf.

10. Білоус Н.М. Корпоративні стратегії управління стійкістю страхових компаній : монографія. К. : Видавничий дім «Кондор», 2017. 234 с.

11. Форманюк В.І. Правове регулювання страхової діяльності в Україні. *Часопис цивілістики*. 2017. Випуск 20. С. 100-102. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8670/22.pdf.pdf?sequence=1>.

12. Землячова О.А. Оцінка фінансового стану страховика та шляхи його поліпшення. *Науковий вісник : Фінанси, банки, інвестиції*. 2014. № 2. С. 54-66.

13. Щербань О.Д. Джерела забезпечення фінансової надійності страховика. *Зовнішня торгівля : економіка, фінанси, право*. 2015. № 3 (80). – С. 222-230.

Інформаційні ресурси

14. <https://www.nau.ua> – Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України (НАУ)».

15. <http://uainsur.com> – Ліга страхових організацій України: офіційний сайт.

16. <https://bank.gov.ua> – Офіційний сайт Національного банку України.

17. <https://forinsurer.com> – Форіншурер – журнал про страхування в Україні.

18. <https://www.kmu.gov.ua> – Урядовий портал.

19. <https://rada.gov.ua> – Офіційний веб-портал Верховної Ради України.

20. <http://www.mon.gov.ua> – Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України.

1. Виникнення та етапи розвитку страхування

Людина завжди намагалася уникнути негараздів, які могли завдати шкоди її життю, здоров'ю чи майну. Оскільки повністю запобігти виникненню та впливу непередбачуваних подій немає можливості, необхідно передусім обмежити їх згубний вплив. Нова система економічних і соціальних відносин, зумовлених переходом до ринкових відносин, потребує пошуку нових способів захисту. Як доводить історичний досвід, однією з найбільш дієвих форм уникнення настання чи зменшення наслідків несприятливих подій є страхування.

Наявність і збільшення ризиків у всіх сферах людського життя та господарської діяльності зумовлює необхідність захисту громадян від можливих утрат та розподілу збитків між усіма суб'єктами страхування. Використання страхування з метою страхового захисту суспільного виробництва, підприємництва і добробуту громадян обумовлене самостійністю господарюючих суб'єктів, зростаючим рівнем різноманітних ризиків і майнових інтересів громадян.

Необхідність страхового захисту має декілька аспектів: *природний, економічний, соціальний, юридичний, міжнародний*.

Природний інтерес суспільства та його окремих членів полягає у збереженні матеріального добробуту при настанні випадкових, непередбачуваних і таких, що не можна уникнути, випадків за допомогою розподілу збитків між іншими членами суспільства.

Економічна складова страхового захисту пояснюється необхідністю створення різновиду діяльності, заснованого на акумуляції ресурсів для відшкодування збитків для забезпечення безперебійного процесу відтворення.

Соціальна спрямованість страхування полягає у створенні умов для забезпечення соціальної та політичної стабільності у суспільстві.

В **юридичному аспекті** страхування є видом цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб при настанні страхових випадків.

Міжнародний аспект страхового захисту зводиться до усунення відмінностей у законодавствах різних країн та уніфікації способів захисту інтересів учасників страхового процесу.

Страхування має давнє коріння. Угоди, в яких віддалено простежувалися ознаки страхової угоди, укладалися в Шумері в 3-му тисячолітті до н.е., шляхом формування «загальних кас», утворених з метою покриття збитків. Багаторазове, протягом тривалого періоду часу, формування таких фондів, за відсутності їх нормативної регламентації, дає можливість розглядати сформовані правила як звичаї.

Безпосередньо норми, в яких простежувалися окремі положення, спрямовані на забезпечення страхового захисту, виявлено в законах вавилонського царя Хамурапі (1792-1750 рр. до н.е.), які представляли переважно кодифікацію сформованих звичаїв.

Страхування існувало і в феодальному, і в рабовласницькому суспільстві, але по-своєму відображало дані відносини.

Поява страхування пов'язана з певними, властивими тому періоду, труднощами виживання суб'єктивного і об'єктивного характеру. Усвідомлюючи можливість спільного несення ризиків, прагнучи їх обмежити, суспільство виробило спеціальну форму мінімізації ризиків шляхом формування спеціалізованих страхових фондів - кас страхової допомоги особам, які беруть

участь в їх формуванні. При цьому було відмічено, що чим більше число осіб брало участь у формуванні страхових кас, тим істотніше їх захист, тим менше коштів витратить кожен учасник. Таким чином, вже *на першому етапі* розвитку страхування був закладений фундамент взаємного страхування.

Особливість формування кас взаємодопомоги на першому етапі розвитку страхування, полягала по-перше, у відсутності механізму регулярного внесення страхових внесків до сформованої каси і по-друге, дані внески здійснювалися, як правило, в натуральних формах з метою формування запасів продукції.

В результаті розгляду розвитку страхових відносин на першому етапі, можна говорити про те, що вже на даному рівні проявляються властиві страхуванню основні функції: а) функція формування спеціального страхового фонду, як плати за несення ризиків; б) компенсаційна функція, спрямована на відшкодування збитків учасників сформованого страхового фонду.

Другий етап становлення страхування – середньовічне страхування – припадає на X-XIV століття і розглядається як гільдійсько-цехове. У той період страхування було однією з функцій різних спілок, які об'єднували людей за родом їх занять або місцем проживання. Сільські громади, купецькі гільдії, братства організовували суспільне, а багато в чому і приватне життя людей, але головним завданням їх було забезпечення стабільності та безпеки.

Торгові гільдії, утворені з метою організації спільних торгових експедицій характеризувалися наявністю ознак взаємного страхування членів гільдії та їх майна від різних зазіхань. На перших порах сторонами страхової угоди ще не обговорювалися умови і розміри виплат при настанні страхового випадку. Поступово було введено регулярне внесення обумовлених розмірів платежів у страхові фонди, встановлено перелік страхових випадків.

Третій етап розвитку страхування припадає на 14-16 століття і характеризується утворенням страхових організацій, прийняттям сукупності кодифікованих актів, що містять комплекс норм, що регулюють здійснення морського страхування. Крім цього, даний етап пов'язаний з появою полісів (1347г.), як юридичної форми договору страхування.

Традиційно будь-яка додаткова вимога до форми договору об'єктивно призводить до ускладнення та уповільнення процедури укладення договору, і як правило, пов'язано з додатковими витратами на їх оформлення. Але, з введенням в практику страхування полісної форми посвідчення угоди спостерігався позитивний ефект, оскільки подібне нововведення сприяло скасуванню раніше існуючої складної форми оформлення страхових угод.

Вельми своєрідними були умови, на яких укладалися в той період страхові угоди. Так, розмір страхового відшкодування встановлювався в залежності від розміру страхової премії, внесеної страхувальником і при настанні страхового випадку незалежно від понесеного збитку, становив дворазовий розмір страхового платежу. Подібні умови договору страхування суперечать чинному в

сьогоднішній реаліях принципу відшкодування збитків в межах реально завданих збитків. (Сутність цього принципу полягає в тому, що фінансове становище страхувальника по майновому страхуванню після відшкодування заподіяної шкоди повинно бути таким, як і до настання страхового випадку).

У 13 столітті в Європі починає інтенсивно розвиватися морське і взаємне страхування. Механізм морського страхування на початковому етапі ґрунтувався на підставі договору «бодмерей». Його ще називали морською позикою. Сутність такого договору полягала в тому, що кредитор (страховик) видавав страхувальнику страхову суму, а при благополучному поверненні з експедиції, кредитор поверталася дана сума з додаванням премії за бодмерею. Але подібна практика укладання договорів бодмерей не могла існувати довго.

На даному етапі почали утворюватися організації корпоративного типу, в основному товариства взаємного страхування. Метою створення даних організацій не було одержання прибутку. Вони утворювалися для страхування ризиків своїх учасників, виходячи з чого існувала тотожність між учасниками товариства і страховиком, а також страховиком і страхувальником.

Перший правовий документ, що закріплює положення морського страхування і відповідає традиціям класичного права - Морський кодекс, був прийнятий в 1250 році.

У 17в. ділові переговори і укладення страхових угод почали здійснюватися на біржах, торгових будинках, так і в кав'ярнях; останні які набули особливої популярності в Лондоні. Так, «Кавовий магазин Ллойда» поступово став свого роду інформаційним центром з морського страхування. Обговорюючи справи, в тому числі небезпеку вантажоперевезень, судновласники, маклери, торговці поступово почали укладати угоди на засадах взаємного страхування.

У XVII в. морське страхування не було ще власне фінансовою операцією, а було, скоріше, розумним парі, в якому кожен корабель розглядався скоріше як ставка. Ризики, пов'язані із здійсненням перевезень великими суднами, були розділені між власниками на частки (максимальне число - до 64), причому кожна частина страхувалась її власником окремо.

Четвертий етап розвитку страхування припадає на 17-19 століття і пов'язаний з розвитком підприємницької діяльності, що не могло не надати позитивного впливу на розвиток страхового бізнесу, появу нових видів страхування. Так, на початку 17 століття в багатьох європейських країнах утворювалися страхові компанії, які вже не обмежувалися рамками морського страхування, завдяки чому перелік видів страхування істотно розширився. З часом вони почали перетворюватися в комерційні професійні страхові структури, керуючись принципами підприємницької діяльності та діючи в цілях отримання прибутку.

Розвиток страхування особливо інтенсивно відбувався на *п'ятому етапі* – XX столітті. На базі вже сформованих видів страхування розроблялися численні

підвиди страхування. І ця тенденція продовжує прогресувати в сучасних умовах.

2. Зміст понять «страхування» та «страхове право»

Традиційно зміст поняття «страхування» асоціювався із смисловим стимулогічним значенням слова «страх», окрім цього, «страхування» (страховка, підстраховування) іноді уживається в значенні підтримки в якій-небудь справі, гарантії успіху в чому-небудь, забезпеченні безпеки при проведенні небезпечних робіт, у роботі каскадерів і т. ін. Тому під застрахованим часто малася на увазі «захищена» людина». Термін «страхування» потрібно відрізняти від інших смислових значень цього поняття, пов'язуючи останнє з перерозподільними відносинами з приводу відшкодування збитку.

Страховування, за змістом, найближче до заощадження і в більш загальній формі – до фінансових відносин. Загальний зв'язок тут полягає в накопиченні коштів. Проте накопичення в заощадженні здійснюються одноосібно; кошти в довільній формі поповнюються і вилучаються, і до моменту несприятливого випадку накопичень може бути недостатньо для покриття збитку. У страхуванні платежі окремих учасників набувають суспільного характеру: споживання їх у будь-який момент може настати, так само як і взагалі не настати.

Страхові відносини є єдністю економічного змісту і правової форми, на що неодноразово робляться посилання в юридичній літературі.

Особливість взаємовідносин страховика і страхувальника полягає в тому, що виплата страхового відшкодування за своєю природою носить непередбачений (імовірний) характер, тому до моменту проведення страхових виплат можна говорити про те, що страхувальник фінансує страховика шляхом надання йому своїх коштів для їх подальшого використання, розподілу між іншими страхувальниками. Виняток становить накопичувальне страхування. Саме наявність імовірності залишити в своєму розпорядженні кошти страхувальника змушує страховика активно діяти на ринку.

З юридичної точки зору страхування має за мету встановлення взаємовідносин між сторонами страхових відносин.

Виникнення страхового права (і відповідно страхового законодавства) в суспільстві характеризується певними закономірностями і визначається історичними передумовами розвитку суспільства і самого інституту страхування.

В українській юридичній літературі термін «страхове право» ще недостатньо досліджений. Разом з тим питання національної безпеки людства, суспільства і держави знайшли своє відображення в КУ, ЗУ «Про страхування» та інших нормативних актах. Страхування сьогодні набуває особливого значення і розвитку, хоча ще недавно страхові правовідносини окремо вивчалися в рамках галузевих дисциплін: «Цивільне право», «Зобов'язальне право», «Фінансове

право», «Господарське право», «Аграрне право» та ін. Діяльність страхових компаній, їх взаємовідносини з клієнтурою, суспільними і державними інститутами належить до найбільш складних і найменш досліджених проблем в українському праві, що вимагає окремого регулювання і заслуговує окремого вивчення в рамках спеціальної дисципліни.

У сучасній науці право – це система загальнообов’язкових норм, що охороняються системою державного примусу та забезпечують юридичну регламентацію суспільних відносин у масштабі всього суспільства. При цьому право розглядають в об’єктивному і суб’єктивному розумінні.

За загальним правилом право розглядається щонайменше в чотирьох аспектах, а саме як: галузь права; галузь законодавства; наука; навчальна дисципліна.

1. **Страхове право як галузь права України** – це сукупність правових норм, що регулюють порядок організації і діяльності страхових компаній в Україні, взаємовідносин між страхувальником і страховиком, що складаються в процесі передачі фізичними і юридичними особами за певну плату ризику матеріальних і фінансових витрат спеціалізованої організації (страхової компанії), яка у разі настання обумовленої в договорі події проводить відповідні грошові виплати.

Норми, що регламентують здійснення страхової діяльності, переплітаються з досить широким колом відносин, які включають цілий ряд інститутів, що мають самостійне правове значення.

В існуючій на сьогодні правовій системі страхове право не утворює самостійної галузі права, оскільки відносини, які становлять предмет цього курсу, одночасно є предметом цивільного, господарського, адміністративного та інших галузей права.

Страхове право регулює відносини не тільки прямого страхування і перестрахування, але і діяльності, пов’язаної з формуванням, розміщенням та обліком страхових резервів, їх управлінням, а також посередництвом у сфері страхування, проведенням страхової експертизи й актуарних розрахунків.

2. **Страхове право як галузь законодавства** – це система нормативних актів, що регулюють страхову діяльність.

Страхове право в об’єктивному розумінні можна визначати як систему правових норм, оснований на цивільному праві, яке регулює відносини, що складаються в процесі реалізації страхових правовідносин, що встановлюють правові основи взаємовідносин суб’єктів страхової діяльності з державою.

3. **Страхове право як наука** – це система теорій, уявлень і конструкцій про відносини, які регулюються законодавством. Ця наука поки що формується під впливом економічних наук в межах цивільного права.

Необхідно зазначити, що страхові правовідносини ще не знайшли достатнього теоретичного обґрунтування в українській правовій науці.

Завданням науки страхового права, окрім розробок теоретичних моделей

регулювання відносин і формування вчень про це право, є систематизація нормативного масиву, виявлення та усунення внутрішніх суперечностей, створення умов для економічного процвітання, розробка і надання рекомендацій законодавчим органам щодо вдосконалення законодавства у цій сфері.

4. Страхове право як **навчальна дисципліна** є сукупністю знань і вчень, а також методів їх викладу. Інакше кажучи, страхове право як навчальна дисципліна повинна вивчати таке право як науку з її широким колом інститутів, має свою специфіку і комплексний характер.

Норми страхового права закріплюють правові основи страхової діяльності, функціонування страхового ринку, визначають страхове становище страховика і страхувальника, страхових посередників, регулюють відносини, які пов'язані з майновими інтересами: а) життям, здоров'ям, працездатністю і додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи (особисте страхування); б) володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування); в) відшкодуванням збитку, заподіяного страхувальником третій особі або її майну (страхування відповідальності).

Предметом страхового права є відносини (майнові, організаційні), які виникають у процесі страхової діяльності, як це передбачено ст. 1 ЗУ «Про страхування».

Страхові відносини є предметом вивчення цієї навчальної дисципліни, яка розглядає фундаментальні питання теорії страхування, що охоплюють розгляд його економічної суті, функцій, ролі і сфери застосування у сучасному суспільстві. Вона включає вивчення змісту страхової термінології, класифікації страхування, організаційних принципів побудови систем страхових організацій, методику вирахування страхових тарифів; висвітлює умови видів страхування, методики визначення збитку і страхового відшкодування, планування страхових операцій, питання перестрахування, страхування в зарубіжних країнах, іншу інформацію.

З юридичної точки зору страхування можна розглядати як різновид цивільно-правових відносин.

Страхові правовідносини врегульовані гл. 67 (ст. 979–999) ЦК України². Закріплюючи поняття, предмет, форму договору страхування, права, обов'язки сторін договору і деякі інші істотні положення страхових відносин, ЦК України не містить визначення поняття страхування. Подібний недолік усунений ГК України. Відповідно до ч. 1 ст. 352 ГК України передбачено таке визначення страхування у сфері господарювання.

Страхування – це діяльність спеціально уповноважених організацій і суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або громадянам (страхувальникам) щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання передбаченої законом або договором страхування події (страховим випадком), за рахунок грошових фондів, які

формуються шляхом сплати страховиками страхових платежів.

Виходячи з цього визначення, можна виділити такі, властиві страховій діяльності, ознаки:

- це діяльність спеціально уповноважених організацій (страховиків);
- ця діяльність пов'язана з наданням страхових послуг;
- споживачами цієї послуги виступають юридичні особи або громадяни (страхувальники);
- послуга надається щодо захисту майнових інтересів у разі настання передбаченої законом або договором страхування події (страхового випадку);
- захист майнових інтересів здійснюється за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страховиками страхових платежів.

Як бачимо, ГК України регламентує страхування як різновид **господарської діяльності**. Це визначення має ряд упуцень, у зв'язку з чим уявлення про страхову діяльність спотворюється. По-перше, відсутня вказівка на те, що ця діяльність здійснюється в основному в цілях отримання прибутку (а саме віднесення її до різновиду підприємницької діяльності); по-друге, така діяльність може здійснюватися господарюючими суб'єктами тільки на підставі ліцензії, виданої Нацкомфінпослуг.

У ст. 1 ЗУ «Про страхування» страхування віднесено до виду цивільно-правових відносин: **страхування** – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними і юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Легальне визначення страхування дає можливість зробити такі висновки щодо страхових правовідносин:

- це певна системна сукупність відносин, в якій беруть участь не менше двох сторін (страхувальник і страховик). Хоча дуже часто у ці відносини залучено значно більшу кількість осіб (страхові агенти, страхові брокери, зацікавлені особи – вигодоодержувачі, застраховані);
- страхові відносини врегульовані чинним законодавством або спеціальним договором;
- обов'язковим учасником страхових відносин є спеціально уповноважені організації і суб'єкти господарювання (страховики), діяльність яких пов'язана з наданням страхових послуг;
- страхові відносини виникають з приводу захисту майнових інтересів громадян і юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків);
- страхові випадки повинні бути передбачені договором страхування або чинним законодавством;

- проведення страховиками страхових виплат здійснюється за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними і юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) і доходів від розміщення коштів цих фондів.

Окрім цього, страхування необхідно розглядати і як специфічну, а саме фінансову послугу. Віднесення страхування до різновиду послуг передбачене раніше розглянутою ст. 352 ГК України, а саме: «це діяльність спеціально уповноважених організацій і суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг».

Як вид **фінансової послуги** страхування передбачене п. 9 ст. 4 ЗУ «Про фінансові послуги і державне регулювання ринку фінансових послуг». Відповідно до п. 5 ст. 1 цього Закону: **фінансова послуга** – операція з фінансовими активами, яка здійснюється на користь третіх осіб за власний рахунок або за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – за рахунок фінансових активів, залучених від інших осіб, в цілях отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів.

Страхова послуга як різновид специфічного товару, окрім споживчої вартості, має також вартість, яка відображає витрати страховика на надання подібної послуги (собівартість). Виходячи з такої вартості, встановлюється ціна на послугу. Безпосередньо споживча вартість страхової послуги базується на об'єктивній необхідності в страховому захисті. Необхідно звернути увагу на те, що чинники, на підставі яких визначається нижня і верхня межі вартості страхової послуги, є такими ж, як і при визначенні вартості на інші товари і послуги. Але страхова компанія, на відміну від інших продавців (продавців іншої категорії товарів), має можливість спеціально знизити їх вартість, навіть застосувати демпінгові ціни. Це стає можливим завдяки отриманню доходів страховою компанією від інвестиційної діяльності, здатних компенсувати відносно низьку вартість страхової послуги. Встановлення знижених цін сприяє залученню страховиком більшої кількості страхувальників, хоча може одночасно негативно вплинути на їх фінансову стабільність.

Покупці такого товару не відразу відчують його корисність. Ажіотажного попиту на страхові послуги, як правило, не відбувається. Тому перед страховою компанією виникає досить складне завдання: розробити такий універсальний продукт, який зміг би знайти свого покупця.

3. Принципи страхування

Принципи є своєрідною основою тієї або іншої діяльності і визначають її глобальний напрям.

Страхування базується на загально-правових принципах, властивих

національному праву і законодавству, але в ньому містяться і свої специфічні принципи, властиві цій галузі права.

До основних загально-правових принципів страхового права належать: законність, нормативність, самостійність, індивідуальність, неповторність, нестандартність, ментальність, непередбаченість, практичність, своєчасність, конкретність. Окрім перерахованих принципів, страхування характеризують такі спеціальні принципи.

1) Принцип **вільного вибору страховика і виду страхування**. Він властивий тільки добровільним видам страхування. Страхувальник може вибирати будь-яку страхову компанію, що одержала в установленому порядку ліцензію на діяльність надання певного виду страхових послуг.

Необхідно зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 6 ЗУ «Про страхування», добровільне страхування у конкретного страховика не може бути обов'язковою передумовою при реалізації інших правовідносин. У той же час ніхто не має права примусити і страхову компанію укласти той або інший договір добровільного страхування.

2) Принцип наявності **страхового інтересу**. Інтерес до укладення договору страхування повинні проявляти обидві сторони (страховик і страхувальник). При цьому інтерес страховика виражається в отриманні страхового платежу і нічим не відрізняється від властивого суб'єктам підприємництва інтересу отримання прибутку від наданої ними послуги у вигляді страхування.

Принцип наявності страхового інтересу у страхувальника пов'язаний, наприклад, з тим, що кожен власник майна зацікавлений у тому, щоб вкладені у майно кошти не були втрачені через непередбачений випадок, стихійне лихо або через інші несприятливі обставини. Не менший інтерес викликає у страхувальника організація страхового захисту його життя і здоров'я.

Наявність страхового інтересу виражається в намірі укласти договір страхування із страховиком і пов'язується із зверненням страхувальника до страховика, відповідно до ч. 1 ст. 18 ЗУ «Про страхування», з письмовою заявою за формою, встановленою страховиком, або іншим чином про намір укласти договір страхування.

3) Принцип **наявності причинно-наслідкового зв'язку** між збитком і подією, яка привела до нього. Необхідно встановити саме фактичний зв'язок, що привів до **настання страхового випадку**. Так, тільки з настанням страхового випадку, передбаченого договором страхування або законодавством, відповідно до ч. 2 ст. 8 ЗУ «Про страхування», виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або третій особі.

4) Принцип **найвищої довіри**. Страхування можливе тільки за умови існування високої довіри між сторонами. Цей принцип означає, що страхувальник зобов'язаний повідомити страховика про всі відомі йому

обставини, які можуть вплинути на реалізацію ризику. Цей принцип закріплюється рядом статей ЗУ «Про страхування». Наприклад, відповідно до п. 2 ст. 21 цього Закону, страхувальник зобов'язаний повідомити страховика при укладенні договору страхування про всі відомі йому обставини, що мають важливе значення для оцінки страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-яку зміну страхового ризику. Тобто страхувальник довіряє страховику інформацію, наприклад, про всі властивості і дефекти майна (при майновому страхуванні), про стан здоров'я, наявність хронічних захворювань (при особистому страхуванні) та інші особливості об'єкта страхування. Із зрозумілих причин страхувальник зацікавлений в тому, щоб подібна інформація не стала надбанням громадськості. Тому «довіра» до страховика підкріплюється обов'язком останнього, відповідно до п. 6 ст. 20 ЗУ «Про страхування», не розголошувати відомостей про страхувальника та його майнове становище, крім випадків, встановлених законодавством України.

5) Принцип відшкодування збитків у межах реально заподіяного збитку. Страхове відшкодування і виплати не повинні приносити страхувальнику прибуток. Тут діє такий принцип: «матеріальне і фінансове становище страхувальника після відшкодування заподіяних збитків повинне бути таким, як і до настання страхового випадку»¹. Відхилення, як правило, відбуваються у бік зниження рівня відшкодування. Окрім цього, відповідно до п. 4 ст. 20 ЗУ «Про страхування», страховик зобов'язаний відшкодувати витрати, понесені страхувальником при настанні страхового випадку щодо запобігання або зменшення збитків, якщо це передбачено умовами договору.

6) Принцип суброгації. Цей принцип полягає в передачі страхувальником страховику прав на стягнення заподіяної шкоди з третіх (винних) осіб у межах виплаченої суми. Цей принцип закріплений ст. 993 ГК України, ст. 27 ЗУ «Про страхування», згідно з якою, «до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, в межах фактичних витрат, переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за заподіяний збиток».

Суброгація також пов'язана з недопущенням перетворення страхування в джерело необґрунтованого збагачення. Наприклад, за відсутності суброгації страхувальник при настанні страхового випадку міг би двічі одержати суму, рівну збиткам, що зазнав від страховика і від винної в спричиненні збитку особи. У результаті, страхувальник знаходиться у становищі того, хто необґрунтовано збагатився.

У цьому випадку має місце право регресу (до третьої, винної в настанні страхового випадку особи)¹. Часто страховики використовують це право ще до настання реальної виплати відшкодування (тобто, страховик ще до виплати страхового відшкодування може подавати позов до суду про стягнення з винного заподіяного збитку в тій частині, яку страхова компанія зобов'язана сплатити

страхувальнику). У тих випадках, коли страхувальник одержує кошти з іншого джерела, він повинен поінформувати про це страховика, який їх враховуватиме при визначенні розміру страхового відшкодування та оформленні регресу.

Потрібно мати на увазі, що отримання страхувальником повного відшкодування збитку за майновим страхуванням від особи, винної в його заподіянні, відповідно до п. 4 ст. 26 ЗУ «Про страхування», є підставою відмови у проведенні страхових виплат або страхового відшкодування.

7) Принцип контрибуції. Під контрибуцією потрібно розглядати право страховика при настанні передбаченого договором страхування страхового випадку звернутися до інших страховиків, що уклали договір страхування того ж об'єкта страхування, з пропозицією розділити витрати з відшкодування збитків.

Інакше кажучи, контрибуція має місце при «подвійному страхуванні». Склалося неоднозначне ставлення до подібного страхування. Виникнення контрибуції пов'язане з укладенням договорів страхування щодо одних і тих же об'єктів страхування одночасно за декількома страховими програмами. Наприклад, особисте майно може бути об'єктом страхування одночасно при страхуванні домашнього майна; воно ж може бути складовим багажу, а багаж виступає, наприклад, об'єктом страхування у туристичних поїздках й інших випадках. Тобто відбувається дублювання. У цьому випадку в дію вступає принцип контрибуції.

Дія цього принципу має важливе значення, оскільки у такому випадку стримується прагнення нечесних страхувальників застрахувати одне і те ж майно кілька разів в цілях наживи.

8) Франшиза – визначена договором страхування частина збитків, яка в разі настання страхового випадку не відшкодовується страхувальнику. Франшиза може визначатися у грошовому вираженні або у відсотках від страхової суми чи збитку, або навіть як період часу (страхування здоров'я). Основні види франшизи – умовна та безумовна.

4. Функції страхування

Зміст, суть і призначення страхування якнайповніше виявляються через його функції. Необхідно виділяти шість основних **функцій**, властивих страхуванню:

1) Функція формування і використання спеціального страхового фонду грошових коштів, як плата за ризики, які приймає під свою відповідальність страхова компанія. Страхування стає можливим за наявності у страховика певного капіталу, достатнього для забезпечення покриття збитків у разі їх виникнення. І страховий внесок є основним джерелом формування страхового фонду, з якого згодом виплачується страхове відшкодування. Об'єднує всі види

і форми страхування «єдиний метод утворення грошового фонду», який виходить з економічної суті страхування, з принципу розподілу певної сукупності платежів (внесків) між особами, які беруть участь у формуванні цього фонду, за рахунок якого проводяться в передбачених випадках виплати засновникам (учасникам) цього фонду.

Формування страхових фондів потрібно розглядати як спосіб концентрації грошових коштів, необхідних для розподілу між всіма страхувальниками не тільки для відшкодування збитків, обумовлених страховим випадком поточного періоду, але і для можливих масштабних збитків у подальші періоди. Через функцію формування спеціалізованого страхового фонду розв'язується проблема інвестицій тимчасово вільних коштів у банківські та інші комерційні структури, вкладення грошових коштів у нерухомість, придбання цінних паперів і т. ін. Із розвитком страхових відносин, поза сумнівом, удосконалюватиметься і розширюватиметься механізм використання тимчасово вільних коштів страхового фонду.

2) **Компенсаційна функція** забезпечує відшкодування збитку особам, що стали учасниками формування страхового фонду. Порядок відшкодування встановлюється страховиками, виходячи з умов договору страхування, і регулюється чинним законодавством. Через цю функцію реалізується об'єктивний характер необхідності страхового захисту.

Страхування розглядається як засіб забезпечення від наслідків стихійних явищ та інших небезпек суспільної власності і власності громадян, а також як засіб забезпечення самих громадян і близьких їм осіб на випадок смерті, дожиття до певного віку або втрати працездатності. Ця мета є спільною як для майнового, так і для особистого страхування і є ознакою, що об'єднує всі види страхування.

3) **Превентивна функція** передбачає широкий комплекс заходів, спрямованих на недопущення або мінімізацію негативних наслідків, спричинених нещасними випадками, стихійними явищами, іншими несприятливими обставинами.

Дії страхувальника, спрямовані на недопущення або зменшення збитків, запобігання страхового випадку і скорочення втрат, називаються превенцією. Вони проводяться і у випадку протиправних дій або бездіяльності з боку страхувальника щодо застрахованого об'єкта.

З іншого боку, страхова компанія формує спеціальний грошовий фонд, кошти якого спрямовуються на фінансування певних (превентивних) заходів. Страхова компанія зацікавлена використовувати частину грошових коштів для запобігання збитків (наприклад, профінансувати протипожежні заходи, розмістити спеціальні пристосування контролю, сигналізацію, які допоможуть зберегти застраховане майно). Джерелом формування фондів превентивних заходів виступають відрахування від страхових платежів.

4) **Ризикова функція** страхування полягає у прийнятті за певну плату

страхувальником майнової відповідальності за наслідки ризику, обумовленого подіями, перелік яких передбачений законодавством або договором страхування. Конкретний ризик пов'язаний з певним об'єктом страхування, якому можуть бути завдані збитки протягом певного часу (життя, здоров'я, майно та ін.). У страхуванні термін **«ризик»** містить декілька понять. Насамперед, страховий ризик характеризується ознаками ймовірності і випадковості настання, як це передбачено ч. 1 ст. 8 ЗУ «Про страхування». З іншої позиції ризик має на увазі відповідальність страховика. Чим більше чинників, що підвищують імовірність реалізації певного ризику, тим відповідно вище плата за його передачу страховику.

5) Заощаджувальна функція. Реалізація цієї функції дозволяє шляхом укладення договору страхування відкласти (накопичити) певну суму грошових коштів шляхом внесення періодичних страхових платежів (при накопичувальних видах страхування, наприклад, пенсійні програми страхування, страхування життя). При терміновій потребі у грошових коштах страхувальник може достроково припинити дію договору страхування і повернути внесену грошову суму.

Інакше кажучи, зберегти, а також примножити свої грошові кошти клієнт може як шляхом вкладення коштів у банк на депозитний рахунок, так і шляхом укладення договору накопичувального страхування. Хоча різниця у відсотках, що нараховуються, в цих фінансових установах істотна, але у разі укладення договору накопичувального страхування одночасно клієнт (страхувальник) мінімізує наслідки дії несприятливих чинників на власне життя і здоров'я або життя і здоров'я своїх близьких. Залишається здійснити вибір прийнятної програми.

6) Контрольна функція. Полягає у цільовому формуванні і використанні коштів страхового фонду і виявляється разом з попередніми функціями у конкретних страхових випадках.